

El cost humà de la Guerra Civil a Torregrossa

Josep Rubió Sobreperere

Centre d'Estudis de les Garrigues

RESUM: L'objectiu principal d'aquesta ponència és intentar reflectir i recollir totes les víctimes localitzades fins ara de la Guerra Civil espanyola a la població de Torregrossa; en altres paraules, el Cost Humà del conflicte. Per fer-ho, s'ha dividit el treball en diferents apartats o blocs. En el primer s'esmenta la mortalitat provocada per la repressió a la rereguarda, civils o religiosos, i es divideix en diferents subapartats: acció del comitè local, acció del SIM, incontrolats, tribunals populars o altres circumstàncies. El segon apartat recull les víctimes d'acció de guerra ja siguin en combat, als hospitals militars, en consell de guerra o altres. El tercer aplega les víctimes refugiades o desplaçades a la població durant la guerra. El quart comenta les morts provocades pels bombardejos. En un cinquè bloc s'analitzen les víctimes de la repressió franquista (consells sumaríssims, camps de concentració nazis o camps de presoners franquistes). Finalment, s'indiquen les altres víctimes del conflicte.

PARAULES CLAU: Guerra Civil, Torregrossa, víctimes, repressió, bombardejos, acció de guerra, refugiats.

ABSTRACT: This paper aims at listing all the identified casualties of the Spanish Civil War in Torregrossa, so as to depict the human cost of the conflict. The paper is divided in five sections: first of all, an approach to civilian and religious mortality due to rearward repression is made, and it will be divided in several sub-sections (deaths due to local committee actions, SIM actions, strong-arm deaths, popular court decisions, and other circumstances). The second section presents war casualties in action, in military hospitals, due to court-martial verdicts, and other situations. Right after, refugee casualties in Torregrossa are listed, and the fourth section is reserved to

casualties due to bombings. In the last section, casualties of francoist repression (summary judgements, nazi concentration camps or francoist prisoner camps) are listed. Finally, other casualties of this conflict are gathered in the closure section.

KEYWORDS: Spanish Civil War, Torregrossa, casualties, repression, bombings, war events, refugees

PREFACI

La meua participació en aquestes IV Jornades d'Estudis sobre el Pla d'Urgell es deu, fonamentalment, a dues raons essencials. En primer lloc, a la invitació feta per l'amic i President del Centre de Recerques *Mascançà*, en Jordi Soldevila, amb el qual ja fa uns quants anys que ens coneixem i col·laborem conjuntament en treballs de recerca i difusió del patrimoni, ell des del Pla d'Urgell i un servidor des de les Garrigues i, per altra banda, segonament, fou la proposta que se'm va fer de presentar quelcom relacionat amb la població de Torregrossa en relació a la Guerra Civil ja que com tothom sap, la vila de Torregrossa pertanyia a la comarca de les Garrigues l'any 1936, i no serà fins a la reorganització comarcal executada el 1988 que formarà part del Pla d'Urgell.

Cal fer dos aclariments previs. En primer lloc, saber que bona part del que s'exposarà i es podrà llegir a continuació forma part de la Tesi Doctoral presentada a la Universitat de Lleida el 2 de juny de 2011 sota el títol *La Guerra Civil a la comarca de les Garrigues (1936-1939). Entre la revolució, la venjança, la por i la misèria*. Posteriorment, part d'aquesta tesi fou

publicada a Pagès Editors a finals del mateix any sota el títol *La Guerra Civil a les Garrigues. De la revolució a l'ocupació franquista (1936-1939)*.

Per altra banda, s'ha d'advertir que les dades estadístiques i comparatives aportades en relació a Torregrossa es fan, majoritàriament, en comparació a la resta de poblacions de la comarca de les Garrigues a la qual pertanyia en aquell moment. En tot cas, si les dades es contrasten amb les actuals poblacions que conformen el Pla d'Urgell cal tenir en compte que no s'ajusten a la realitat del moment i que es fa certa "trampa" o "manipulació" per tal de conèixer de forma virtual o simulada unes possibles conseqüències del cost humà a la comarca del Pla d'Urgell.

PRÒLEG

L'ocupació total de la comarca de les Garrigues es feu el dia 10 de gener de 1939 amb l'entrada dels franquistes a Fullella i l'Espluga Calba després de gairebé vint dies de lluita intensa i aferrissada.

Torregrossa fou ocupada pels feixistes el 9 de gener de 1939, com Arbeca i Puiggròs, per part de les Frece Azzurre pertanyents al Corppo di Truppe Volontarie (CTV).¹

Aquell mateix dia foren dominades les poblacions de Miralcamp, Mollerussa, Sidamon i Bell-lloc, en aquest cas per la Divisió 54 del cos d'Aragó, data en la qual podríem dir, pràcticament, que les poblacions de l'actual Pla d'Urgell restaren sota el domini franquista.²

Començava un llarg període de foscor i de dictadura que duraria 36 anys, on la repressió castigà durament els garriguencs i també als torregrossins.³

Les armes potser callaren definitivament i el camp de batalla s'abandonà, però començava una altra guerra, un altre confrontament bèl·lic que adoptava una altra forma, un altre aspecte. S'endegava la maquinària de la repressió i amb ella, tot un seguit d'instruments de càstig col·lectiu i individual per a tots aquells que havien donat suport a la República o que havien lluitat a favor d'ella. La repressió de

postguerra buscava criminalitzar el sistema democràtic republicà i aquells que, d'una manera o altra, li havien donat suport.

La guerra havia de ser el tret de sortida, per molts, d'una revolució per tal de crear un nou model de funcionament i de relació social; per sort o per desgràcia, aquesta, compartí taula amb comensals com la venjança, l'odi, la por, la ignorància, la misèria i el ressentiment. El resultat no podia ser pitjor.

La Guerra Civil s'ha d'explicar i conèixer. No podem continuar amagant el conflicte.

S'ha de conèixer i saber que grups de garriguencs van donar suport als militars revoltats. Que altres van lluitar a la ciutat de Lleida en favor de la República. Que uns van exercir la justícia per la seva mà, acabada la revolta, i que altres ho feren després com a vencedors. Uns varen voler aplicar una autèntica revolució social, mentre veien que gent d'arreu d'Espanya, els refugiats i desplaçats, arribava a les nostres contrades esporuguida per l'avenç i la mas-sakra de l'exèrcit franquista.

Aquesta ha estat, durant molt temps, segons com es miri, una part oculta de la nostra història. A molta gent no li ha agradat parlar-ne i és molt lògic. És la història d'uns fets dolorosos i encara recents, val a dir que cada cop menys, que desvetllen, per tant, uns sentiments que fan de mal recordar i, d'altra banda, no ens enganyem, ningú pot estar gaire orgullós d'allò que va fer a la guerra. Totes les guerres treuen el pitjor —sovint també el millor— dels homes i de les dones i dels pobles que s'hi veuen implicats.

El patiment de la guerra i la postguerra ha estat tabú molt de temps. Als pobles petits encara més, perquè els odis quedaren enganxats a les parets de les cases perquè tothom es coneixia i tothom sabia qui va fer què.

A tall d'exemple, només cal recordar la llarga polèmica a la població de Torregrossa en motiu del monument-homenatge recordant a "los caídos por diós i por España. Presentes",⁴ com en altres pobles que encara es conserven, val la pena recordar-ho i dir-ho, cas de Castellldans o d'Almenar.⁵

¹ J. RUBIÓ SOBREPÈRE, *La Guerra Civil a les Garrigues...* p. 188.

² Vegeu P. GALITÓ i altres *Les batalles del Segre i el Noguera Pallaresa...* p. 268-269.

³ Menys dura fou la repressió per als urgellencs, com es podrà veure en les dades posteriors que, principalment, augmenten els números de víctimes gràcies a la repressió franquista que patiren els veïns de Torregrossa.

⁴ Enretirat finalment el passat mes de juny de 2013, juntament a l'altre que recordava totes les víctimes de la guerra i que fou inaugurat a la població el 1986.

O també, tot el procés de beatificació que culminà el passat 13 d'octubre de 2013 a la ciutat de Tarragona on se celebrà la beatificació de 522 màrtirs de la guerra, 95 d'ells relacionats amb les terres de Lleida i, anteriorment, el celebrat a Roma l'octubre de 2007 amb 498 màrtir més. Per no recordar que, segons la Subdirecció General de Memòria, Pau i Drets Humans de la Generalitat, existeixen a Catalunya, més de 4.000 desapareguts de la Guerra i la dictadura.

En tot cas no és el mateix intentar explicar la Guerra Civil en comarques com el Baix Camp, l'Anoia, el Baix Penedès, el Vallès Occidental, també l'actual Pla d'Urgell, per posar alguns exemples, que a la Segarra, el Segrià, el Priorat o les Garrigues, sabent, que aquestes últimes patiren l'índex més alt amb víctimes de la repressió revolucionària, civil i religiosa, de tot Catalunya. Se superen la xifra de sis assassinats de cada 1000 persones que tenien la seva residència a la comarca.⁶

Cal saber, però, que tampoc és el mateix intentar narrar els fets que succeïren al Cogul, la Pobla de la Granadella o Bellaguarda, Granyena, Tarrés, Ivars d'Urgell o Vila-sana on no hi hagué cap víctima de la repressió, que a l'Esplugu Calba, amb un 28,46 per mil de repressió; això vol dir que la població va tenir 36 víctimes en els primers mesos del conflicte; Juncosa amb el 20,33 per mil i 23 morts, Arbeca amb 20 assassinats o Mollerussa amb 12.

I tampoc és el mateix intentar descriure els fets de la guerra civil a la població de Torregrossa, per exemple, amb 22 víctimes civils i una religiosa en relació a la repressió a la rereguarda, un 9,2 per mil dels que hi vivien en aquells moments (2.502 habitants). És la quarta població garriguenca amb un índex més alt de repressió.⁷

El tema de les víctimes de la repressió a la rereguarda, només n'és un dels aspectes de la dificultat que suposa encarar el tema de la guerra civil i voler entrar-hi a fons. N'hi ha tants! El problema és que moltes de les ferides encara resten per resoldre o cicatritzar.

La forta repressió franquista, tant externa (la del règim) com interna (el silenci i la por), va fer molt mal, va comportar que durant molts anys només coneguéssim una part de la història, la dels vencedors i, per tant, es tracta d'una història fragmentada i estigmatitzada.

La guerra va afectar generacions senceres, força des a viure en la ignorància, la mentida o el silenci perquè la veritat era i, en alguns casos, és del tot insuportable.

Les dades que s'exposaran en aquest estudi no són ni de bon tros definitives. La investigació i la recerca sobre la guerra civil, tant a les Garrigues com al Pla d'Urgell està oberta i susceptible de canviar, ampliar o variar certes conclusions fins ara analitzades.

És materialment impossible explicar què va passar en cadascun dels 25 pobles que formaven les Garrigues, entre els quals hi ha Torregrossa, l'any 1936 o, els 16 pobles que avui formen part del Pla d'Urgell i que l'any 1936 s'inclouïen en tres comarques diferents (l'Urgell, la Noguera i el Segrià). En sortirien tantes històries com visions diferents tenen cadascun dels veïns de cada municipi, ja que les posicions, creences o participació podien ser radicalment diferents. Això sí, la validesa de la història local o comarcal ens permet fluctuar i interactuar en diferents plans d'anàlisi i fins i tot proporcionar-nos i comparar situacions amb altres territoris, cosa que fa que tinguem una visió més precisa i alhora global del moment històric tractat.

⁵ En aquesta última població i, segons informacions recents aparegudes al diari *Segre* del passat 22 de febrer de 2014, s'havia arribat a un acord per retirar la placa franquista de *Gloria a los caídos* ubicada a l'església de Santa Maria de la població.

⁶ Si aquestes dades les extrapolem al Pla d'Urgell, no hi ha comparació, ja que no s'arriba a nivell comarcal al 3 per mil, essent sobradament la població de Torregrossa on hi hagué més repressió a la rereguarda en relació a la resta de poblacions, segons informació facilitada per Jordi Oliva, coordinador general del projecte "El Cost humà de la Guerra Civil a Catalunya", impulsat pel Centre d'Història Contemporània de Catalunya.

⁷ Per conèixer de forma més profunda tot el procés de la repressió a la rereguarda a la comarca de les Garrigues, vegeu J. RUBIÓ SOBREPÈRE, *La Guerra civil a la comarca de les Garrigues (1936-1939). Entre la revolució, la venjança...* p. 177-316. També a J. RUBIÓ SOBREPÈRE, *La Guerra civil a les Garrigues. De la revolució...* p. 47-105.

INTRODUCCIÓ

L'estudi sobre el cost humà de la Guerra Civil a Torregrossa, ja sigui com a població pertanyent a les Garrigues, en els límits que tenia assignats en la divisió territorial de 1936,⁸ com del Pla d'Urgell, des del 1988, té un caràcter provisional o, si més no, obert a les rectificacions, modificacions o ampliacions oportunes, cosa que pot fer variar els percentatges en relació a la resta de pobles de les comarques abans esmentades.

Veureu que la major quantitat de víctimes, ja siguin a localment o comarcal, es produïren als fronts de guerra (allò que normalment anomenem soldats, ja siguin voluntaris, mobilitzats o també els milicians mobilitzats a l'inici del conflicte), bàsicament per la mort en combat o en hospitals militars a la rereguarda. Aquest és un dels aspectes amb més dificultat i complexitat a l'hora del seu estudi o recerca, sobretot els morts del bàndol republicà, per motius de volguda ignorància al llarg dels anys del franquisme un cop entrada ja la democràcia.

Per tal de calcular les víctimes s'han utilitzat diferents fonts: les orals, a partir d'entrevistes personals;⁹ el buidatge bibliogràfic fins ara publicat en relació a les víctimes de la Guerra i, especialment, aquelles que fan referència a Catalunya i a les Garrigues en particular; i la recerca arxivística, és a dir, el rastreig dels fons documentals de tota mena d'arxius, a destacar els arxius municipals i, especialment, els llibres de Registre Civil, sessió defuncions de cadascun dels municipis en qüestió.¹⁰ Finalment cal dir que la participació com a membre de l'equip del projecte del

Centre d'Història Contemporània, *Cost Humà de la Guerra Civil a Catalunya*, m'ha permès ampliar el coneixement i el nombre de víctimes de la contesa bèl·lica, ja sigui en la mateixa població de Torregrossa o en altres de les Garrigues.¹¹

Totes les víctimes que apareixeran en els diferents llistats corresponen a persones que tenien el municipi de Torregrossa com a lloc de residència l'any 1936. Així doncs, aquells torregrossins o torregrossines nascudes a la població però que no hi tenien el domicili l'any 1936, no apareixeran en els llistats ni en el còmput total.¹²

Finalment voldria acabar dient, ni per sigui un altre cop, que les relacions de xifres que aquí es valoren, quan comparem resultats entre el Pla d'Urgell i les Garrigues, tenint en compte la població de Torregrossa, no són reals o no s'ajusten a la realitat del moment que incloem Torregrossa amb la resta de poblacions del Pla d'Urgell actual.

1. VÍCTIMES DE LA REPRESSIÓ A LA REREGUARDA¹³

En referència a la repressió a la rereguarda, després de molts anys, encara continua vigent l'estudi de Solé Sabaté i Villarroya.¹⁴ L'estudi poble per poble i regió per regió, fa que encara sigui el treball més precís i concret de caràcter general que existeix.

Els autors parlen de 8.360 víctimes mortals, a tot Catalunya, ja sigui per assassinat o execució, a les quals caldria sumar un màxim del 5% de casos no registrats, és a dir, en total representaria al vol-

⁸ La divisió territorial de Catalunya en comarques fou aprovada oficialment per mitjà de dos decrets del govern de la Generalitat. El primer, el 27 d'agost de 1936, fixava les regions i les comarques. Les Garrigues quedava adscrita a la regió de Lleida, la regió VIII i, el segon, el 23 de setembre de 1936, adscribia els municipis a la comarca respectiva i fixava els centres comarcals o capitals. Les Garrigues comprenia 25 poblacions, amb una població total de 30.865 habitants, i n'era la seva capital les Borges Blanques.

⁹ Vegeu J. RUBIÓ SOBREPÈRE, *La Guerra Civil a la comarca de les Garrigues (1936-1939). Entre la revolució, la venjança, la por i la misèria*, p. 763-765. Tesi Doctoral, UdL, 2011.

¹⁰ Malgrat tot, cal dir que no és una font fonamental ja que és insuficient tot i que pugui semblar el contrari. Moltes de les víctimes, essencialment republicanes, no foren registrades pels seus familiars ja sigui per por, a causa de la nova situació política de l'Estat, o per descuit.

¹¹ En aquest sentit vull ressaltar la feina i l'ajuda del Jordi Oliva i Llorens, ànima del projecte en els últims anys.

¹² En tot cas, si hi ha algun familiar o amic que volgués saber si tenim el registre d'una possible víctima nascuda a la població però no resident, ens podria demanar les dades a través del mateix Centre de Recerques *Mascaçà*.

¹³ Per ampliar la informació de la repressió de la rereguarda a les Garrigues i a Torregrossa podeu consultar J. RUBIÓ SOBREPÈRE, *La Guerra Civil a la comarca de les Garrigues (1936-1939). Entre la revolució, la venjança, la por i la misèria*, p. 177-315 i *La Guerra civil a les Garrigues. De la revolució...*, p. 47-105.

¹⁴ SOLÉ I SABATÉ, J. M. i VILLARROYA, J. *La repressió a la rereguarda de Catalunya*.

tant de les 8.800 víctimes. Gairebé és la mateixa xifra en què també es mou Julián Casanova quan parla de 8.352 víctimes.¹⁵

No són les úniques dades que han aparegut a la llum. Des d'una visió dels guanyadors s'oferiren altres quantitats, sempre a l'alça i amb la intenció de desprestigiar els seguidors de la República. D'aquesta manera, per exemple, Josep Mª Fontana ens parla de 20.300 víctimes a Catalunya¹⁶ o Ramon Salas Larrazábal de 14.486.¹⁷

Si aquestes dades les centrem a la província de Lleida, Regió VIII i IX, ens trobem que Solé Sabaté i Villarroya xifren les víctimes en 1.198.¹⁸ Fontana en 2.500¹⁹, Alcalá en 1.261²⁰ i Salas Larrazábal en 1.152.²¹

Malgrat la profunditat de l'estudi i treball de Solé i Villarroya, hi ha mancances i errors. Els autors no incideixen en diferents aspectes com en el concepte d'altres víctimes de la repressió a la rereguarda. En el seu estudi llisten només els assassinats per acció de comitès i incontrolats i els executats pel Tribunal Popular de Lleida, però no contempen altres manifestacions violentes, com podrien ser els assassinats pels milicians o els de la mort arbitrària en la retirada dels soldats defensors de la República²², o els morts en situació de reclusió en camps de treball, presons o txeques.

Un altre dels errors és que s'hi inclouen víctimes que s'haurien de qualificar com de morts en acció de guerra i, per tant, no poden incloure's en el mateix grup de les víctimes de la repressió.²³

Respecte la comarca de les Garrigues, podem afirmar que hi hagué un alt nivell de conflictivitat i confrontació social i política, caracteritzada per una important persecució religiosa i per l'anomenada "revolució social", amb la materialització de diferents models col·lectivistes, encapçalats fonamentalment per la CNT, però també per l'actuació de grups radicals dedicats a la persecució de grans propietaris, personatges religiosos o exdirigents i actuals dirigents polítics locals caracteritzats, o titllats, de pertànyer o participar de la ideologia considerada de caràcter dretà, facciosa o de suport a la revolta militar. Molts d'aquests foren denunciats i jutjats pel Tribunal Popular; d'altres ja no tingueren tanta sort i van ser assassinats, cremats, amputats o torturats a les cunetes de qualsevol carretera o en alguna zona amagada del terme.

Les Garrigues, comarca tradicionalment pobra, si més no, amb dificultats econòmiques importants, basada en una agricultura de secà força regressiva segons les anyades, fou més propensa la confrontació. Hem de tenir en compte l'impacte dels Fets de 1934, que deixà moltes ferides per tancar-se.

En relació a la comarca de les Garrigues s'han comptabilitzat, fins ara, 260 víctimes²⁴ com a conseqüència de la violència revolucionària i la repressió a la rereguarda, un 8,42‰ de la població total que era de 30.865 habitants.²⁵ Si aquestes dades les centrem únicament i exclusiva a la gent que n'era veïna, o hi tenia el lloc de residència habitual, podem parlar de 183 víctimes, és a dir el 5,93‰.

¹⁵ Cal dir que Julián Casanova pren com a punt de partida el treball de Solé i Villarroya. Vegeu J. CASANOVA. "Rebelión y revolución", p. 124-152. També utilitza les mateixes xifres C. Alcalá, *Checas de Barcelona*, p. 15. També del mateix autor, *Persecución en la retaguardia de Catalunya 1936-1939*, p. 167-236, on recull el martirologi carlista. En l'obra *La represión política de Cataluña*, a més, Alcalá fa una divisió de les víctimes a la rereguarda segons les seves opcions polítiques. També a *Les presons de la República*, p. 305-402.

¹⁶ J. M. FONTANA, *Los catalanes en la guerra de España*, p. 83.

¹⁷ R. SALAS LARRAZÁBAL, *Pérdidas de la guerra*, p. 286-287.

¹⁸ J. M. SOLÉ I SABATÉ i J. VILLARROYA, *La repressió a la rereguarda de Catalunya*, p. 433. Volum I.

¹⁹ J. M. FONTANA, *Los catalanes en la guerra de España*, p. 83.

²⁰ C. ALCALÁ, *Checas de Barcelona ...* p. 181-224. També a *Les presons de la República*, p. 387-402.

²¹ R. SALAS LARRAZÁBAL, *Pérdidas de la guerra*, p. 223.

²² Respecte a aquest apartat Solé Sabaté i Villarroya esmenten algunes víctimes a la comarca en l'obra *L'ocupació militar de Catalunya ...*, p. 123-124, en cap cas són víctimes de l'ocupació franquista sinó dels mateixos soldats republicans en fugida.

²³ A tall d'exemple en el cas de l'Albagés, Solé Sabaté i Villarroya anomenen com a víctimes de la repressió Eladi Mor Mor, quan en realitat va morir al front de Madrid o a Blai Niubó Cuadrat, mort al terme de l'Albagés en acció de guerra a la Batalla de les Garrigues. Cap dels dos, per tant, pot qualificar-se com a víctima de la rereguarda. Vegeu *La repressió a la rereguarda de Catalunya*. P. 434. Volum II.

²⁴ En aquesta quantitat total, les víctimes incloses compleixen tres requisits: nascudes a la comarca l'any 1936, veïnes d'ella en data de la seva mort o assassinades a la comarca sense ser-ne ni originàries ni veïnes.

²⁵ En l'obra de Solé Sabaté i Villarroya, no s'inclouen les víctimes produïdes per la mort arbitrària en la retirada de les tropes republicanes de Catalunya ni les morts pel pas de les columnes de milicians.

Gairebé un punt per sobre d'aquell 5 per mil exposat inicialment per Solé Sabaté i Villarroya que corresponien a 155 víctimes²⁶ i que és un dels índexs més alts de Catalunya, semblant al del Priorat (5,9 ‰) i el Segrià (5,8‰), però per sota de la Segarra (6,54 ‰).²⁷

Del total de morts, 155 eren civils, el 84,7% de les víctimes, 2 militars, l'1,1% i 26 religiosos o eclesiàstics, el 14,2%.

Quadre 1: Causes de mort de les víctimes a la rereguarda.

Motiu	Nombre víctimes Garrigues		Torregrossa	
		%		%
Acció dels comitès locals	34	18,58	8	34,78
Acció del SIM (txeques, camps de treball...)	9	4,92	0	0
Acció d'incontrolats	50	27,32	3	13,04
Mort arbitrària retirada Catalunya	30	16,39	0	0
Sentència Tribunal Popular	54	29,51	11	47,83
Altres centres de detenció (correccionals, preventoris...)	3	1,64	1	4,35
Altres circumstàncies	3	1,64	0	0
TOTAL	183	100	23	100

Elaboració pròpia

1.1 Relació de víctimes de la repressió religiosa a la rereguarda a Torregrossa

Gabriel Gené Inglés. 84 anys. Rector de Torregrossa. Natural de Sant Guim de la Plana (al llogaret de Comabella). Mort per acció del comitè el 12 d'agost de 1936;²⁹ es trobà el seu cos a Margalef.³⁰

1.2 Relació de víctimes de la repressió civil a la rereguarda a Torregrossa

Per sentència del Tribunal Popular:

Jaume Aldomà Riera. 62 anys. Casat amb Teresa Vidal Salvía. 4 fills (Jaume, Ramon, Josep, Carrela). Propietari. Diputat provincial i exalcalde de dretes. Detingut el 20 de juliol de 1936 pel Comitè local i traslladat a la presó de Lleida el dia 3 d'agost i afusellat per ordre del Tribunal Popular al cementiri de Lleida el 21 de setembre de 1936.

Jaume Aldomà Vidal. 25 anys. Solter. Administratiu. President del Casal Català Republicà. Acusat de ser membre d'Acció Ciutadana i Falange. També va pertànyer a la Federació de Joves Cristians de Lleida. Detingut el 20 de juliol de 1936 pel Comitè Local i traslladat a la presó de Lleida el dia 3 d'agost i afusellat per ordre del Tribunal Popular al cementiri de Lleida, el 21 de setembre de 1936.

Ramon Aldomà Vidal. 23 anys. Solter. Enginyer. Falangista. Detingut el 20 de juliol de 1936 pel Comitè Local i traslladat a la presó de Lleida el dia 3 d'agost i afusellat per ordre del Tribunal Popular al cementiri de Lleida el 21 de setembre de 1936.

Llorenç Solsona Capell. 59 anys. Propietari. Exalcalde i regidor durant la monarquia. Fou del

²⁶ J. M. SOLÉ I SABATÉ i J. VILLARROYA, *La repressió a la rereguarda de Catalunya*, p. 433, volum I i p. 434-444, volum II.

²⁷ És cert, tanmateix, que caldria veure quins serien els números actuals després de fer una revisió de les dades de la repressió a les comarques del Segrià i el Priorat. Amb tota seguretat els índex de totes les comarques serien més elevats, com és el cas de la Segarra, actualitzat per Jordi Oliva.

²⁸ Quan parlem d'incontrolats, majoritàriament, parlariem de membres de la FAI que es desplaçaven de poble en poble i que exercien cert dret de superioritat davant les víctimes (tot i que no eren els únics). En la gran majoria de casos, la informació era facilitada pel comitè local. Malgrat això, com que no es podien desxifrar els autors dels fets, es parla d'incontrolats.

²⁹ Després de matar-lo fou cremat. Veure Caixa núm. 1462, expedient núm. 39. Peça separada núm. 71. Causa General de Lérida y su provincia. Archivo Histórico Nacional. Madrid. També a J. M. SOLÉ I SABATÉ, i J. VILLARROYA, *La repressió a la rereguarda...* volum II, p. 441. Veure *Boletín oficial del obispado ...*, p. 76. També a Bisbat de Lleida "Els nostres Màrtirs" dins <http://www.bisbatlleida.org/>.

³⁰ També a T. 20 f. 38 RC Torregrossa. Arxiu Municipal de Torregrossa.

sometent i afiliat al Casal Català Republicà. Acusat de ser membre d'Acció Ciutadana. Detingut el 20 de juliol de 1936 i afusellat el 21 de setembre de 1936 al cementiri de Lleida per ordre del Tribunal Popular.

Casimir Campmajó Balcells. 59 anys. Vidu. Comerciant. Acusat de pertànyer a les dretes. Trobarem a casa seva una gran quantitat d'armament. Detingut a Salou el 25 de juliol de 1936 i afusellat, per ordre del Tribunal Popular, al cementiri de Lleida el 22 de setembre de 1936.

Josep Fabregat Brufau. 29 anys. Casat. Comerciant i industrial. Excalcalde i jutge. Detingut a l'estació de Juneda el 20 de juliol de 1936 i afusellat per ordre del Tribunal Popular al cementiri de Lleida, el 21 de setembre de 1936.

Antoni Capell Balanyà. 30 anys. Casat. Propietari. Acusat de pertànyer a les dretes. Detingut a Barcelona el 20 de juliol de 1936 i afusellat per ordre del Tribunal Popular de Lleida el 22 de setembre de 1936.

Antoni Llobera Boneu. 36 anys. Casat. Propietari. Excalcalde. Avisà a la Guàrdia Civil de la revolució del 6 d'octubre de 1934. Detingut el 21 de juliol de 1936 i afusellat per ordre del Tribunal Popular el 22 de setembre de 1936.

Pere Puig Capell. 37 anys. Casat. Industrial. Acusat de ser seguidor de les dretes. Membre del Casal Català Republicà. Detingut el 26 de juliol de 1936 i afusellat al cementiri de Lleida per ordre del Tribunal Popular, el 22 de setembre de 1936.

Francesc Not Corberó. 64 anys. Casat. Propietari. Excalcalde i jutge. Afiliat al Casal Català Republicà. Detingut el 20 de juliol de 1936 i afusellat al cementiri de Lleida segons ordre del Tribunal Popular el 21 de setembre de 1936.

Jaume Garriga Cortada. 68 anys. Casat. Pagès. Excalcalde i altres càrrecs durant la monarquia. Acusat de pertànyer a les dretes i ser membre d'Acció Catòlica. Detingut al Casal el 20 de juliol de 1936 i afusellat al cementiri de Lleida el 21 de setembre de 1936 per ordre del Tribunal Popular.

Per acció del Comitè:

Josep Vall Capell. 33 anys. Casat. Propietari. Dretes. Afiliat a la Falange. Assassinat el 5 maig de 1938 al terme de Margalef.

Josep Curcó Badia. 49 anys. Pagès. Solter. Dretes. Assassinat el 5 maig de 1938 al terme de Margalef.

Francesc Llobera Reig. 30 anys. Pagès. Casat. Havia estat regidor de l'Ajuntament. Assassinat el 5 maig 1938 al terme de Margalef.

Narcís Cortada Piró. 33 anys. Pagès. Casat. Dretes. Assassinat el 5 maig de 1938 al terme de Margalef.

Antoni Fabregat Brufau. 45 anys. Pagès. Casat. Dretes. Assassinat el 5 maig de 1938 al terme de Margalef.

Josep Capell Puig. 45 anys. Pagès. Casat. Dretes. Assassinat el 5 maig de 1938 al terme de Margalef.

Jaume Puig Riera. 46 anys. Pagès. Casat. Antic regidor de l'Ajuntament. Detingut el 20 de juliol de 1936 i condemnat a 5 anys pel Tribunal Popular. Posteriorment es revisà el seu cas i fou condemnat a un any. Mort el 5 maig de 1938 al terme de Margalef.

Per acció dels incontrolats:

Sebastià Pratdepàdua Miquel. 33 anys. Era natural d'Anglesola. Secretari de l'Ajuntament. Casat. Dretes. Assassinat el 25 de juliol de 1936. Cremat al terme del Talladell.

Antoni Bartolo Capell. 56 anys. Ramader. Casat. Dretes. Assassinat el 26 juliol de 1936. Trobat cremat a Bellvís.

Ramon Bartolo Guiu. 31 anys. Ramader. Casat. Dretes. Assassinat el 26 de juliol. Trobat cremat a Bellvís.

Altres centres de detenció (preventoris, correccionals ...):

Jacint Reñé Piró. 26 anys. Solter, pagès. Nat a Sidamon. Morí a Bell-lloc d'Urgell en un centre de detenció de l'Exèrcit republicà, a l'anomenada Torre del Felip, partida de les Vinyes Velles, el 27 d'abril de 1938 per ferides d'arma de foc i amb les mans lligades a l'esquena.

2. VÍCTIMES DELS BOMBARDEJOS³¹

Podem dir que els atacs aeris més violents i amb més víctimes civils, que patiren les poblacions de la comarca de les Garrigues, es realitzaren aquestes encara es podrien considerar rereguarda, és a dir, abans que els franquistes iniciessin l'ofensiva final cap a la conquesta de Catalunya, a partir del 23 de desembre de 1938.

La major part dels bombardejos a la comarca es realitzaren en pocs dies i serviren per què entre els dies 25 de desembre de 1938, dia de l'ocupació de Granyena per part dels franquistes, i el dia 10 de gener de 1939, data en què foren ocupades les poblacions de l'Espluga Calba i Fulleda, tots els pobles de les Garrigues quedessin, de forma definitiva, dominats pels franquistes.

L'Aviació Legionària italiana cooperava amb l'acció del Corpo Truppe Volontarie (CTV) italianes i l'aviació alemanya de la Legió Cóndor amb el Cos de l'Exèrcit de Navarra, foren els cossos de l'exèrcit que participaren d'una forma més activa en la invasió i conquesta de les poblacions garriguenques. Mentrestant els avions de la Brigada Aèrea Hispana donaven suport al Cos de l'exèrcit d'Aragó, del Maestrat i de l'Urgell. En el cas de la demarcació garriguenca, serviren per desencallar la lluita a la zona de la Granadella i la Pobla de la Granadella cap a Ulldemolins, acció o objectiu de l'exèrcit de Navarra.

Les destrosses materials afectaren, majoritàriament, tres poblacions: Castellans, les Borges Blanques i la Granadella. Totes tres adoptades pel general Franco i, per tant, beneficiades pel programa d'ajudes i rehabilitació de municipis afectats per la guerra dins el programa de "Regiones Devastadas"³².

Entre el dia 2 d'abril de 1938, primer atac aeri documentat, fins a la definitiva ocupació, el 10 de gener de 1939, la comarca de les Garrigues registrà un total de 85 bombardeigs, sense comptar les diferents ordres d'atac destinades al metrallament de zones on es tenia constància de l'existència de tropes així com la destrucció de nusos de comunicació, especialment carreteres.

Aquests bombardejos van anar a càrrec de l'Aviazione Legionaria italiana, de l'aviació alemanya de la Luftwaffe voluntària, que formaven part de la Legió Cóndor i de la 1a i 2a Brigada Aèrea Hispana.

Podríem establir, amb el total dels bombardeigs, dues tongades o tandes d'atacs aeris a la comarca. Una primera, començada l'abril i que dura fins a inicis de desembre de 1938. Mentre que la segona, estaria inclosa dins l'ofensiva final de l'exèrcit franquista a Catalunya, entre el desembre i el gener (1938-39).

La primera fase ens vindria a confirmar que, tant l'aviació italiana com l'alemanya, utilitzaren la guerra civil com a banc d'assajos, no solament per provar els seus avions de guerra o les seves tàctiques d'atac sinó per instaurar el terror damunt la població civil, provocant la desmoralització de la gent i la fugida dels seus llocs de residència. Així, en aquest primer període d'atacs, varen morir un total de 65 víctimes localitzades i registrades de les 96 comptabilitzades fins ara a les Garrigues, això significa un 67,71% del total.

La major part, però, d'ordres d'atac aeri, però, es produeixen a partir del dia 20 de desembre de 1938, pocs dies abans que s'iniciés l'ofensiva final a Catalunya per part de l'exèrcit franquista, i fins al 7 de gener de 1939. En total 79 ordres de bombardeigs (el 93% dels atacs). Això vol dir que la majoria es produïren en 18 dies.

Podem atribuir els diferents bombardeigs de la següent manera:

- Aviazione Legionaria italiana, 37 atacs (43,53%)
- Legió Cóndor, 27 atacs (31,76%)
- Brigada Aèrea Hispana, 21 atacs (24,71%)

La població de Torregrossa no va patir cap bombardeig però sí que hi hagueren víctimes a causa d'aquests:

Serafina Codony Romeu. 57 anys. Casada. Morta a les Borges Blanques com a conseqüència del bombardeig que va patir la població el dia 25 de novembre de 1938 per part de l'Aviazione Legionaria i que provocà la mort de 19 persones més.

³¹ Per ampliar la informació de la repressió de la rereguarda a les Garrigues i a Torregrossa podeu consultar J. RUBIÓ SOBREPÈRE, *La Guerra Civil a la comarca de les Garrigues (1936-1939). Entre la revolució, la venjança, la por i la misèria*, p. 539-631 i *La Guerra civil a les Garrigues. De la revolució...*, p. 165-224.

³² Per mitjà dels decrets de 7 d'octubre de 1939; 15 de desembre de 1939 i de 25 de desembre de 1940, respectivament

Josep Bell-Iloch Cabús. 71 anys. Mort el 8 d'abril de 1938 a Barcelona. Ingressà el 4 d'abril a Barcelona procedent de l'hospital de Tàrraga, on havia estat ferit en un bombardeig, molt probablement realitzat el dia 2 d'abril. Morí a tres quarts de 6 de la matinada.

3. VÍCTIMES EN ACCIÓ DE GUERRA³³

Podem concloure que de les xifres extretes de l'anàlisi de les víctimes en acció de guerra, ens indiquen que la comarca de les Garrigues va tenir un índex de morts del 17,56‰, sobre el total de població de la comarca, tant pel que fa al nombre d'originaris entre els quals tenien l'últim veïnatge a la comarca. Això vol dir un total de 542 la qual cosa col·loca la comarca en un dels índex més alts de Catalunya quant al nombre de baixes.³⁴

Si parlem només de les víctimes que tenen com a últim veïnatge la comarca, són 523 el 16,95 ‰ un índex que continua essent molt elevat. Fins ara, la única dada que ens parlava de les víctimes al front era de 487 morts, un 15,78‰³⁵, per tant podem parlar d'un augment en la recerca de 55 morts més. I en referència, només a l'últim veïnatge, que és el que es fa servir de base en aquest estudi, en relació a la comarca són 36 víctimes més, el 7,4% més.

La població de Torregrossa se situa entre les poblacions de la comarca de les Garrigues que tenen un índex mitjà-alt en relació a les víctimes de guerra, un total de 39, el 15,59‰, mentre que si ho comparem amb les poblacions del Pla d'Urgell es troba entre els índex més baixos d'afectació, superant només a la població de Miralcamp, amb un 13,25‰.³⁶

Quadre 2: Morts per acció de guerra.

CAUSA	GARRIGUES	TORREGROSSA	PLA URGELL
En Combat	433	15 Front Aragó 4 Front Catalunya 9 Front del Centre 1 Es desconeix 1	
Hospitals militars	42	1	
Consell de guerra	2	0	
Enfrontaments 19 juliol	2	0	
Altres	3	0	
Desconegut	41	23	
TOTAL	523	39	470

Elaboració pròpia

³³ Per ampliar la informació de la repressió de la rereguarda a les Garrigues i a Torregrossa podeu consultar J. RUBIÓ SOBREPÈRE, *La Guerra Civil a la comarca de les Garrigues (1936-1939). Entre la revolució, la venjança, la por i la misèria*. P. 539-631 i *La Guerra civil a les Garrigues. De la revolució...* p. 252-269.

³⁴ Per tal de fer una valoració d'aquestes dades, podem utilitzar com a referència l'anàlisi feta per Jordi Oliva en el cas de la Segarra, quan parla que els marges per un percentatge baix de víctimes seria entre el 7 i el 10,9 per mil; un mig entre un 11 i un 14,9 per mil i un alt entre el 15 i el 18,9 per mil. Veure Oliva, J. "El cost humà de la guerra civil: els soldats morts al front ...". P. 575-576.

³⁵ J. Oliva, "El cost humà de la guerra civil 1936-1939 ...", p. 97.

³⁶ Dades facilitades per Jordi Oliva.

3.1. Relació de víctimes en acció de guerra

Nom	1r cognom	2n cognom	Edat	Professió	Estat civil	Municipi 1936 últim veïnatge	Municipi 1936 mort/desaparició	Front	Subfront	Data mort o desaparició
Isidre	Bell-lloch	Reig				Torregrossa				
Pere	Bell-lloch	Reig				Torregrossa				
Isidre	Blanch	Reig				Torregrossa				
Miquel	Blanch	Reig				Torregrossa				
Josep	Blanch	Teas				Torregrossa	Zuera	Front d'Aragó	Ofensiva republicana a Saragossa	27/08/1937
Josep	Brufau	Batallé				Torregrossa	Zuera	Front d'Aragó	Ofensiva republicana a Saragossa	27/08/1937
Ricard	Capell	Bordalta				Torregrossa				
Francesc	Capell	Traveria	36		Casat	Torregrossa	Granadella	Front de Catalunya	Front del Segre	28/12/1938
Francesc	Capell	Vilamajó				Torregrossa	Torregrossa	Front de Catalunya	Front del Segre	
Pere	Capell					Torregrossa				
Rogeli	Capell					Torregrossa	Hospital Militar de Reus	Front de Catalunya	Reraguarda	
Mateu	Cortada	Prats				Torregrossa				
Josep	Cortada	Vigatà				Torregrossa				
Ramon	Fabregat	Solsona	31	Pagès	Casat	Torregrossa		Front de Catalunya	Front de l'Ebre	28/10/1938
Joan	Farré					Torregrossa				
Pere	Felip					Torregrossa				
Eleuteri	Lleonart					Torregrossa				
Francesc	Lleonart					Torregrossa				
Perfecte	Massip					Torregrossa				
Josep	Molero	Pérez	18			Torregrossa	Balaguer	Front de Catalunya	Front del Segre	06/05/1938
Pere	Niubó	Coll	23	Pagès	Solter	Torregrossa	Agramunt	Front de Catalunya	Ofensiva final sobre Catalunya	19/01/1939
Joan	Niubó	Puig				Torregrossa				
Josep	Niubó	Puy	22			Torregrossa	Tardienta	Front d'Aragó	Front d'Osca	18/04/1937
Francesc	Oriola					Torregrossa				
Miquel	Oriola					Torregrossa				
Llorenç	Pedrol					Torregrossa				
Ricard	Pellisé	Ribé	22	Pagès	Solter	Torregrossa	Sentiu de Sió	Front de Catalunya	Batalla cap de pont de Balaguer	22/05/1938
Josep	Piró	Puy	22			Torregrossa	Porto Cristo (Manacor)	Front de Catalunya	Expedició Mallorca	28/11/1936
Joan	Porqueres					Torregrossa				
Jaume	Puig	Cases				Torregrossa				
Joan	Puig	Ibáñez				Torregrossa				
Aleix	Puig					Torregrossa				
Dionís	Reig	Not				Torregrossa		Front del Centre	Front de Guadalajara	
Jaume	Reig	Puig	25			Torregrossa	Gandesa	Front de Catalunya	Front de l'Ebre	31/10/1938
Llorenç	Reig	Solsona				Torregrossa				
Baldomer	Solé					Torregrossa				
Pere	Solé					Torregrossa				
Roc	Vall	Miró	18			Torregrossa	Tardienta	Front d'Aragó	Front d'Osca	12/04/1937
Joan	Vigatà	Cabau	27			Torregrossa	Vilalba dels Arcs	Front de Catalunya	Front de l'Ebre	29/08/1938

4. VÍCTIMES DE LA REPRESSIÓ FRANQUISTA

Si l'1 d'abril de 1939 es posava fi al conflicte bèl·lic, pròpiament. Les armes callaren definitivament i el camp de batalla s'abandonà. Començava llavors una altra guerra, un altre confrontament que adoptava una altra forma, un altre aspecte. S'endegava la maquinària de la repressió dels vencedors, tot un seguit d'instruments de càstig col·lectiu i individual per aquells que havien donat suport a la República o havien lluitat a favor d'ella. La repressió de postguerra buscava criminalitzar el sistema democràtic republicà i a aquells que d'una manera o altra li havien donat suport.

Començava un període de terror, coerció i violència però també de desmoralització, submissió, d'adoctrinament i por que va evitar que durant molts anys apareguessin de forma consistent veus dissidents contra el règim. L'Estat feixista ho controlava tot. La vida social, econòmica, laboral, educativa, espiritual, informativa o cultural. Com a exemple podem esmentar la Llei de Responsabilitats Polítiques (febrer de 1939), els Consells de Guerra o la instrucció de la Causa General (abril de 1940), intentaren perllongar la guerra amb la criminalització del Front Popular i depuració de les responsabilitats delictives que es van produir al llarg de la guerra.

L'inici d'un model revolucionari amb la creació de comitès o els processos de col·lectivització, semblaren una venjança contra l'ordre tradicionalment establert, és a dir, el domini social i moral de l'església i el domini econòmic dels grans propietaris que tenien sotmesos uns jornaleros amb molt poca marge d'actuació i sovint collats pel manament de l'amo. La venjança a aquestes actuacions en temps de conflicte, tingueren un plat fort, de doble racció, la repressió franquista seria implacable i la comarca de les Garrigues patiria una de les actuacions més importants i radicals per part dels guanyadors.³⁷

De moment el que sí podem afirmar, a tall d'exemple, és que a la comarca de les Garrigues fou aquella en què més expedients s'instruïren per part del Tribunal de Responsabilitats Polítiques de

la província de Lleida amb un 1,89% en relació a la població total. Això suposa la incoació de 583 persones, després de fer la revisió i buidatge d'aquests expedients. L'efecte de la Llei era retroactiva fins a les activitats delictives posteriors a l'1 d'octubre de 1934 tot i que en alguns casos s'investigaren actuacions anteriors a la dictadura de Primo de Rivera. L'obertura d'una causa tipificada per la Llei i jutjada al Tribunal podia englobar diferents motius: des d'haver passat per un Consell de Guerra, participar en algun acte o aldarull, tenir algun càrrec durant la guerra ... Les sancions del tribunal podien tenir caràcter d'inhabilitació o de restricció per a exercir càrrecs professionals, limitació de la llibertat de residència i de caràcter econòmic.

En relació a Torregrossa podem dir que s'instruïren 47 expedients dirigits cap a gent que havia patit consells de guerra i altres d'aquests ho foren per denúncia directa.

Molts dels incriminats, però, eren a l'exili. A gairebé tothom se l'inculpa per delictes de sang. El més significatiu fou l'assalt al centre de dretes del poble on foren detingudes 46 persones, onze de les quals foren jutjades pel Tribunal Popular i afusellades. També es fa referència a la mort de sis veïns el maig de 1938 a cops de pal i ferida d'arma blanca. També hi ha referència als Fets d'Octubre de 1934.

En relació a les víctimes, fins ara hem pogut trobar un total de 200 garriguencs morts per la repressió franquista³⁸ i que tenien l'últim veïnatge en alguna de les poblacions de la comarca. Això suposa el 6,48 per mil en relació a la població total.

D'aquests, 127 moriren executats com a resultes de la sentència arran d'un consell de guerra. Això significa el 4,11 per mil. O sigui que després de la Conca de Barberà (la comarca amb un índex d'afusellats més alt de Catalunya) i la Terra Alta, les Garrigues és la comarca amb un nombre d'assassinats més alt.

En relació al Pla d'Urgell i, sempre segons dades de Jordi Oliva, la repressió franquista fou molt menor, amb un total de 70 morts (amb la inclusió dels exiliats), cosa que significa, gairebé el 3 per mil de la població.

³⁷ A falta d'un estudi concret, rigorós i exhaustiu de la repressió franquista a les Garrigues o al conjunt de poblacions que avui conformen el Pla d'Urgell, els treballs de J. M. SOLÉ I SABATÉ, *La repressió franquista a Catalunya 1938-1953*; M. BARALLAT, *La repressió a la postguerra civil a Lleida (1938-1945)* o l'obra col·lectiva de C. MIR, F. CORRETGÉ, J. FARRÉ I J. SAGUÉS, *Repressió econòmica i franquisme: L'actuació del tribunal de responsabilitats polítiques a la província de Lleida*, ens serveixen de punt de partida fonamental per poder començar a explicar aquest període en aquestes comarques.

³⁸ S'hi inclouen les víctimes de l'exili.

Quadre 3: Víctimes de la repressió franquista.

REPRESSIÓ FRANQUISTA	GARRIGUES (30.865)	TORREGROSSA (2.502)	PLA URGELL (23.662)	TORREGROSSA (2.502)
Consell de Guerra sumaríssim	127 (4,11‰)	18 (7,19‰)/(14,17%)		
Camps de Concentració nazis	32 (1,04‰)	4 (1,6‰)/(12,5%)		
Presons o camps de treball franquistes	32 (1,04‰)	2 (0,8‰)/(6,25%)		
Centre penitenciari francès	1 (0,03‰)	0		
Mort arbitrària ocupació franquista	7 (0,23‰)	0		
Es desconeix	1 (0,03‰)	0		
TOTAL	200 (6,48‰)	24 (9,59‰)/(12%)	70 (2,96‰)	24 (9,59‰)/(34,29%)

Elaboració pròpia

4.1. Relació de víctimes de la repressió franquista a Torregrossa mortes als camps de concentració nazis³⁹

Ramon Llobera Pons. Nascut el 5 de juliol de 1916). Traslladat a Mauthausen el 19 de setembre de 1941 (núm. de presoner 4.995), procedent del camp de presoners de Salzburg (Wehrkreis XVIII) i mort a Mauthausen el 7 d'abril de 1942.

Pere Porta Solsona. Nascut el 7 de maig de 1913. Arribà al camp de concentració de Mauthausen el 27 de gener de 1941 procedent del camp de presoners XI-B Fallingbostel bei Hannover amb 1.506 presos més. Traslladat al camp annex de Gusen el 17 de febrer de 1941 on morí el 29 d'octubre de 1942.

Ramon Puig Pardell. Nascut el 23 de maig de 1914. Arribà a Mauthausen el 25 de gener de 1941, procedent del camp de presoners XII-D de Trier amb el núm. 36.643. Fou traslladat a Gusen el 29 de març de 1941 (núm. de presoner 11.631) on morí el 16 d'octubre de 1941.

Francesc Puy Bonet. Nascut el 18 de març de 1921. Fou empresonat el 2 de juliol de 1944. Morí durant el trajecte de trasllat al camp alemany de Dachau el 5 de juliol de 1944 provinent del camp de treball francès de Compiègne.

4.2. Relació de víctimes de la repressió franquista a Torregrossa mortes a les presons o camps de treball franquistes

Antoni Not Reig. 33 anys. Casat amb Maria Puy Biosca. Pagès. Vivien al C. Sant Antoni, 42. Va ser detingut a Cadis, des d'on arribà a la presó de Lleida el dia 6 de juny de 1940. Allí hi està fins el 10 de juny de 1941.⁴⁰ El 3 de juliol de 1940 se sotmet a consell de guerra sumaríssim i d'urgència núm. 4728. Li caigué una pena de 9 anys de presó major. El 20 d'abril de 1941 obté la llibertat condicional i el 10 de juny es posat en llibertat condicional amb desterrament; s'instal·là a Bellcaire d'Empordà. El 8 de febrer de 1943 hom li concedeix l'alliberament definitiu del desterrament, i el 7 de febrer de 1944 li arriba el llicenciament definitiu. Morí a Torregrossa de malaltia l'any 1944, suposadament com a conseqüència de la reclusió.⁴¹

Marcel·lí Vigatà Simon. 35 anys. Soldat presoner pertanyent al Batalló de Treballadors núm. 5 a Pamplona. Mort per traumatisme a l'hospital militar de Pamplona, el 30 de gener de 1939 com a conseqüència d'un accident. Enterrat al cementiri de Pamplona.⁴²

³⁹ M. ROIG, *Els catalans als camps nazis*, p. 414. També a WWW.ceibm.org/alexca0110.html, A. CABOS MAS, "Listado de españoles muertos en el campo de concentración de Mauthausen-Gusen". També a B. BERMEJO, B i S. CHECA, *Libro Memorial...* p. 324.

⁴⁰ Expedient intern 901248. Centre Penitenciari de Ponent. Arxiu Històric de Lleida.

⁴¹ Informació facilitada per Jordi Oliva.

⁴² Libro de registro de defunciones militares. T. 7865 f. 38 núm. 6 (31/1/1939). Archivo Eclesiástico del Ejército de Tierra.

4.3. Relació de víctimes de la repressió franquista a Torregrossa per sentències dels Consells de Guerra Sumaríssims i d'Urgència⁴³

Ramon Curcó Rubió. Membre del PSUC. 54 anys, pagès. Executat a Lleida el 17 de maig de 1939.

Josep Solsona Morlans. Membre de la CNT-FAI. 39 anys. Nascut a Puiggròs, pagès, casat. Vivia al carrer de les Eres, 7. Executat a Lleida el 17 de maig de 1939.⁴⁴ Ingressà a la presó de Lleida el dia 11 d'abril de 1939 a les 3 de la tarda, procedent del dipòsit judicial de les Borges Blanques i conduït per la Guàrdia Civil en qualitat de detingut.⁴⁵

Pere Falguera Capdevila. Membre del PSUC i alcalde durant la guerra. 35 anys, pagès, executat a Lleida el 17 de maig de 1939.

Felip Bellmunt Espart. Membre del PSUC. 48 anys, pagès, casat. Executat a Lleida el 17 de maig de 1939.

Antoni Gomà Miró. Membre del PSUC. 39 anys, pagès, casat. Executat a Lleida el 26 d'agost de 1939.

Ramon Farràs Fontanet. Membre d'ERC i secretari del Comitè local. 40 anys, pagès, solter. Executat a Lleida el 29 de novembre de 1939.

Ramon Brufau Saltó. Membre del PSUC. 33 anys, pagès, casat. Executat a Lleida el 16 de gener de 1940.⁴⁶

Mateu Brufau Batlle⁴⁷ Membre del PSUC. 36 anys, pagès, casat. Executat a Lleida el 16 de febrer de 1940.⁴⁸

Ramon Albareda Niubó. Membre del PSUC. 39 anys, pagès, casat. Executat a Lleida el 27 de febrer de 1940.

Mateu Miró Prats. Membre del PSUC. 44 anys, pagès, casat, executat el 21 de maig de 1940.

Serapi Ginés Segura. Membre del PSUC i alcalde durant la guerra. 39 anys, pagès, casat amb dos fills, executat el 21 de maig de 1940.

Josep Rubió Solsona. Membre del PSUC. 39 anys, pagès, casat. Executat el 21 de maig de 1940 a Lleida. Participà en la lluita civil contra els rebels. El dia 20 de juliol assaltà el castell i l'armeria de la falangista Maria Badius Serret, on des d'allí, s'havien armat diferents civils que donaren suport als revoltats.⁴⁹

Pau Huguet Florensa. Membre del PSUC. 49 anys, pagès, casat. Executat el 3 d'agost de 1940.

Andreu Teixidó Santaaulàlia. Membre del PSUC. 24 anys, nascut a Seròs, pagès, casat. Executat el 3 d'agost de 1940.

Ramon Bellart Blanch. Membre del PSUC. 37 anys, pagès, solter. Executat el 9 d'octubre de 1941.

Miquel Capell Bosch. Membre del POUM. 38 anys, pagès, solter. Executat el 18 de novembre de 1941.

Faust Castanyo Bernal. 37 anys, fuster, casat. Executat el 26 de juny de 1941.

Felip Ibars Rodés. 52 anys. Casat. Pastor. Nat a Seròs i veïnatge a Torregrossa al carrer Bell-lloc, hort. Morí executat el dia 29 de novembre de 1940 a Lleida. Altres dades indiquen que morí el dia 16. Ingressà a la presó de Lleida el dia 23 de gener de 1940 procedent de Cervera. Passà a disposició del jutge militar núm. 3 de Lleida per suplicatori del comandant del "Puesto" de la Guàrdia Civil de Cervera. El 13 de febrer de 1940 surt de la presó per comparèixer davant de consell de guerra (SU 3628/39).⁵⁰

⁴³ Segons J. M. SOLÉ I SABATÉ, *La repressió franquista a Catalunya (1938-1953)*, p. 486-487; M. BARALLAT BARÉS, *La repressió a la postguerra civil a Lleida (1938-1945)*, p. 492.

⁴⁴ La seva defunció també es pot trobar al Llibre de registre de defuncions. Arxiu Municipal de Torregrossa.

⁴⁵ C. 315 Exp. 908364. Fons Presó provincial de Lleida-Expedients penitenciaris. Arxiu Històric de Lleida.

⁴⁶ Executat el 17 de gener de 1940 segons Barallat Barés, M. *La repressió a la postguerra civil a Lleida (1938-1945)*. P. 492.

⁴⁷ El segon cognom que es descriu a Solé Sabaté, J. M. *La repressió franquista a Catalunya (1938-1953)*. P. 486-487 és Batalla.

⁴⁸ M. BARALLAT BARÉS diu que la seva execució es produí el 16 de gener de 1940. Vegeu *La repressió a la postguerra civil a Lleida (1938-1945)*, p. 490.

⁴⁹ Caixa 48. Tribunal de Responsabilitats Polítiques. Fons Judicials. AHL.

⁵⁰ Informació facilitada per Jordi Oliva. També en podem trobar referència a M. BARALLAT BARÉS, *La repressió a la postguerra civil a Lleida (1938-1945)*, p. 468; J. M. SOLÉ I SABATÉ, *La repressió franquista a Catalunya (1938-1953)*, p. 498-499.

5. VÍCTIMES REFUGIATS I DESPLAÇATS DE GUERRA⁵¹

A partir de les dades ofertes per Joan Serrallonga⁵² i els fons d'arxius locals dels ajuntaments de la comarca de les Garrigues, podem fer una descripció i aproximació del volum de refugiats a la comarca en general i a les poblacions de les quals hem obtingut dades. També podem fer una comparació amb la resta de vegueries o regions.

En cap cas no podem precisar de forma acurada aquest recompte ja que les dificultats per trobar tota la documentació són molt notòries i fa que el recompte final sigui incomplet, així ens trobem sèries on manquen referències d'alguns pobles i localitats i en el cas

de la comarca que ens ocupa, també. No solament per la manca de documentació més precisa, sinó per la dificultat en el control dels desplaçats. Hi havia un gruix prou important de gent que es desplaçava però no era registrada en cap moment. També hi ha confusions entre els refugiats pròpiament i aquelles persones evacuades o els que fugen pels bombardeigs o per la proximitat del front.

També s'ha de dir que no serà fins al novembre de 1937 que s'intentarà regular la quantitat de refugiats a Catalunya mitjançant un carnet que l'acrediti com a tal i per als ajuntaments es facilitaran uns impresos que s'havien de retornar al Servei Central d'Estadística de la Generalitat per tal de saber el volum de refugiats que acollien les poblacions.

Quadre 4: Volum de refugiats i desplaçats a la població de Torregrossa en comparació amb la comarca de les Garrigues entre el 1936 i el 1938.

Localitat	Desembre 1936	% població 1936	Abril 1937	%	Desembre 1937	%	Agost 1938	%
Torregrossa	131	5,2	205	8,2			470	18,8
Total Comarca Garrigues	930	4,4	2.420	8,1	907	10,3	3.775	15,1
Mollerussa	96	2,9	122	3,7	341	10,3	225	6,8

Elaboració pròpia

Font: Serrallonga Urquidi, J. *Refugiats i desplaçats dins la Catalunya en guerra 1936-1939*

Podem dir que des de les primeres dades que tenim, desembre de 1936, fins a l'agost de 1938, pocs mesos abans de l'atac final a Catalunya per part franquista, i en ple enfrontament pel domini de l'Ebre, el nombre de refugiats i evacuats a la comarca augmenta de forma inexorable i imparable. Es passa d'un nombre de 930 registrats en un total de 16 municipis, cosa que suposaria un 4,4% de la població del total d'aquests municipis, a un màxim de 3.775 refugiats, cosa que significaria, de forma global del 15,1% de la població total de la comarca de les Garrigues.

A l'agost de 1938 la comarca de les Garrigues augmenta el nombre de refugiats amb gairebé mil quatre-cents fins arribar a la xifra de 3.775, el 15,2% del global de la seva demografia.

Cal destacar, per sobre d'altres poblacions de la comarca, el cas de la Poble de Cérvoles que arribà

a acollir 243 refugiats, el 34,9% de la població, la més alta de la comarca, quan amb anterioritat, el percentatge de població desplaçada no arribava al 7% en relació al municipi.

Torregrossa va ser el municipi que acollí el nombre més gran de gent arribada de fora, amb un total de 470 refugiats.

A destacar, pel que fa a Catalunya, la comarca de la Segarra amb el 25,4% del total de la seva població ocupada per refugiats i desplaçats, la més alta del Principat.

Fins ara s'han localitzat 93 refugiats i desplaçats a la nostra comarca que foren víctimes de la guerra. Set d'ells víctimes dels bombardeigs de l'aviació franquista i 86 per diverses raons, entre les quals i majoritàriament, per diferents tipus de malalties.

⁵¹ Per ampliar la informació de la repressió de la rereguarda a les Garrigues i a Torregrossa podeu consultar J. RUBIÓ SOBREPÈRE; *La Guerra Civil a la comarca de les Garrigues (1936-1939). Entre la revolució, la venjança, la por i la misèria*, p. 509-538 i *La Guerra civil a les Garrigues. De la revolució...* p. 165-220.

⁵² J. SERRALLONGA URQUIDI, *Refugiats i desplaçats...*, p. 213-238.

5.1. Relació de víctimes refugiades i desplaçades a Torregrossa

Milagros Alonso Sánchez. Un any d'edat. Natural de Bargas (Toledo). Filla de Sergio Alonso Linares i Francisca Sánchez Gutiérrez. Domiciliada a Margalef. Soltera. Morta l'1 de juliol de 1937 per enteritis.⁵³

Jesús Prieto Fraile. Disset mesos d'edat. Natural de Santander. Fill de Jesús Prieto Alás i Margarita Fraile Ibáñez. Carrer Blasco Ibáñez. Solter. Mort el 26 de novembre de 1937 per raquitisme.⁵⁴

Zacarias Díaz Ruiz. Set anys. Natural de Madrid. Fill de Zacarias i Eugenia. Plaça de la República, 11, 8è. Solter. Mort el dia 23 de febrer de 1938 per peritonitis.⁵⁵

Assumpció Abelló Pujol. Setze anys. Natural de Vilanova de la Barca. Filla de Josep Abelló Peiró i Antònia Pujol. Carrer Major. Soltera. Morí el dia 18 d'agost de 1938 per coma diabètic.⁵⁶

Andrés Pérez Gaspar. Natural de Madrid. Mort al terme de Torregrossa el 22 de setembre de 1938 per ferides d'arma de foc. 44 anys d'edat. Casat.⁵⁷

José Ruiz Sánchez. Natural de Belmez (Còrdova). Fill de Francisco Javier i Josefa. Un any. Plaça de l'església, 17. Enterrat a Torregrossa. Mort el dia 22 de gener de 1937 per malaltia.⁵⁸

6. ALTRES VÍCTIMES

Casimir Vigatà Minguet. 54 anys. Mort el dia 11 de novembre de 1938 a Cervera. Se'n desconeixen les causes.⁵⁹

7. RESUM TOTAL VÍCTIMES DE LA GUERRA CIVIL A TORREGROSSA

Motiu	Garrigues (30.865)	Torregrossa (2.502)	Pla Urgell (23.662)	Torregrossa (2.502)
Repressió a la rereguarda	183 (6,03‰)	23 (9,19‰)/(12,57%)	69 (2,9‰)	23 (9,19‰)/(33,3%)
Morts en acció de guerra	523 (17,01‰)	39 (15,58‰)/(7,46%)	470 (19,86‰)	39 (15,58‰)/(8,3%)
Bombardejos	96 (3,11‰)	2 (0,8‰)/(2,08%)	49 (2,07‰)	2 (0,8‰)/(4,09%)
Refugiats o desplaçats	86 (2,75‰)	6 (2,4‰)/(6,8%)		6 (2,4‰)
Repressió franquista	200 (6,84‰)	24 (8‰)/(12%)	70 (2,96‰)	24 (8‰)/(34,3%)
Accidents de guerra	41 (1,33‰)		12 (0,51‰)	0
Altres	3 (0,1‰)	1 (0,4‰)/(33,3%)	9 (0,38‰)	1 (0,4‰)/(14,29%)
TOTAL	1.132 (36,7‰)	95 (37,97‰)/(8,41%)	679 (28,7‰)	95 (37,97‰)/(14%)

⁵³ T. 19 f. 5 RC Torregrossa.

⁵⁴ T. 19 f. 19 RC Torregrossa.

⁵⁵ T. 19 f. 28 RC Torregrossa.

⁵⁶ T. 19 f. 44 RC Torregrossa.

⁵⁷ T. 19 f. 45 RC Torregrossa.

⁵⁸ T. 25 f. 6 RC Torregrossa.

⁵⁹ Informació facilitada per Jordi Oliva.

8. FONTS I BIBLIOGRAFIA

Bibliografia general

- ALCALÁ, C. *Les presons de la república: les txeques a Catalunya (1936-1939)*. Barcelona: Base, 2009.
- ALCALÁ, C. *La represión política en Catalunya (1936-1939)*. Baracaldo: Grafite ediciones, 2005.
- ÁLVAREZ PALLÁS, J. M. *Lérida bajo la horda. 1934-1936-1938*. Lleida: Imprenta comercial, 1941.
- BADIA, F. *Els camps de treball a Catalunya durant la Guerra Civil (1936-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001.
- BARALLAT i BARÉS, M. *La repressió a la postguerra civil a Lleida (1938-1945)*. Barcelona: L'Abadia de Montserrat, 1991.
- BARRULL, J. *Les comarques de Lleida durant la segona República (1930-1936)*. Barcelona: Avenç, 1986. Col·lecció Clio, núm. 5.
- BARRULL, J. *Violència popular i justícia revolucionària. El Tribunal Popular de Lleida (1936-1937)*. Lleida: Pagès editors, 1995. Col·lecció Guimet, núm. 3.
- BISBAT DE LLEIDA. "Els nostres màrtirs" dins <http://www.bisbatlleida.org/0-inici/cat.htm>, Lleida, 2006.
- BURGUEÑO, J. *Història de la divisió comarcal*. Barcelona: Rafael Dalmau, editor 2003.
- CASANOVA, J. "Rebelión y revolución" dins JULIÀ, S. (Coord.) *Víctimas de la Guerra Civil*. Madrid: Temas de Hoy, 1999. Colección Historia. (p. 57-185).
- FONTANA TARRATS, J. M. *Catalanes en la guerra de Espanya*. Madrid: Samarán, 1951.
- GALÍCIA ORCAJO, A. *Campo de trabajo número 6*. Text mecanoescrit. Sd.
- GALITÓ, P. i ALTRES. *Les batalles del Segre i la No-guera Pallaresa. L'atac final contra Catalunya (abril-desembre del 1938)*. Lleida: Pagès editors, 2006.
- GARCÍA GRAU, J. *Memorias*. Text mecanoescrit. Sd.
- GARCIA JORDÁN, P. *Els catòlics catalans i la segona República*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1986.
- HUGUET, M.LL. i SEGURA, J.R. *Itineraris del front del Segre. Guia excursionista per conèixer els escenaris de la Guerra Civil a la Plana de Lleida*. Lleida: Pagès editors, 2005.
- HURTADO, V. i altres. *Atles de la Guerra Civil a Catalunya*. Barcelona: edicions DAU, 2010.
- JULIÀ, S. (Coord.). *Víctimas de la Guerra Civil*. Madrid: Ediciones temas de hoy, 1999.
- JALADIEU, C. i LAUTISSIER, M. *Centrale d'Eysses. Douze fusillés pour la République*. Villeneuve-sur-Lot: Associat. pour mémoire d'Eysses, 2004.
- MATTIOLI, G. *L'aviazione legionaria in Spagna*. Roma: L'aviazione, 1937.
- MEZQUIDA I GENÉ, L.M. *La Batalla del Segre: repercusiones del Ebro en el Oeste de Cataluña. Marcha por Aragón. Asedio y defensa de Lérida. Ataque a las cabezas de puente de Balaguer y Seròs. Acción diversiva de Vilanova de la Barca y ofensiva del Bajo Segre*. Tarragona: Diputació de Tarragona, 2004.
- MINGUELLA I PINYOL, J. M. *Notes sobre el Cap de Pont de Seròs*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1992.
- MIR, C. *Lleida (1890-1936): Caciquisme polític i lluita electoral*. Barcelona: L'Abadia de Montserrat, 1985.
- MIR, C.; CORRETEGÉ, F.; FARRÉ, J. i SAGUÉS, J. *Repressió econòmica i franquisme. L'actuació del Tribunal de Responsabilitats Polítiques a la província de Lleida*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997.
- OBISPADO DE LÉRIDA. *La Iglésia de Lleida a sus màrtirs (1936-2006)*. Saragossa: INO reproduccions, 2006.
- OLIVA LLORENS, J. "El cost humà de la guerra civil: els soldats morts al front de combat i els civils víctimes d'accidents derivats de la guerra" dins *Miscel·lània d'homenatge a Josep Benet*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991. (p. 561-577).
- OLIVA LLORENS, J. "El cost humà de la guerra civil de 1936-1939: Els combatents morts" dins *Recerques*. Curial, Barcelona 1995. Núm. 30. (p. 87-102).
- PEDRIALI, F. *Guerra di Spagna e aviazione italiana*. Roma: Aeronautica Militare italiana, 1992.
- PERNAU, J. *Diari de la caiguda de Catalunya*. Barcelona: Ediciones B, 1989. Sèrie Reporter.
- PERNAU, J. *Memòries. D'Arbeca a l'Opus Mei*. Barcelona: La Campana, 2004.
- PONS GARLANDÍ, J. *Un republicà enmig de faistes*. Barcelona: Edicions 62, 2008.
- PUJADÓ PUIGDOMÈNECH, J. *Contra l'oblit. Els refugis antiaeris poble a poble*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006.
- PUJADÓ PUIGDOMÈNECH, J. *El llegat subterrani. Els refugis antiaeris de la guerra civil*. Badalona: Ara llibres, 2008.

ROMERO, E. *Itinerarios de la Guerra Civil española. Guía del viajero curioso*. Barcelona: Laertes, 2002.

SAGUÉS SAN JOSÉ, J. *Una ciutat en guerra. Lleida en la guerra civil espanyola (1936-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003.

SALAS LARRAZÁBAL, R. *Pérdidas de guerra*. Barcelona: Planeta, 1977.

SANJUAN PRIM, J. i ESCOLÀ, F. (dir). *Mai més*. Torres de Segre-Lleida: Amics de la Mare de Déu de la Carrassumada-Pagès editors, 1998.

SANS, R.M. *Montserrat 1936-1939. Episodis viscuts*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1984.

SANS SICART, J. *Comissari de xoc. Crònica íntima d'una guerra que mai no em vaig imaginar*. Lleida: Pagès editors, 2001. Col·lecció Guimet 53.

SERRALLONGA i URQUIDI, J. *Refugiats i desplaçats dins la Catalunya en Guerra 1936-1939*. Barcelona: Ed. Base, 2004.

SERVICIO HISTORICO MILITAR. GÁRATE CORDOBA, J. M. (Ponent). *Partes oficiales de guerra 1936-1939*. Madrid: Libreria editorial San Martin, 1977.

SOLÉ BARJAU, Q. "El secret del Valle de los Caídos. Els noms dels milers de morts traslladats per Franco des de les fosses comunes". Suplement distribuït amb el número 67 de la revista *Sàpiens*, maig 2008.

SOLÉ BARJAU, Q. *Els morts clandestins. Les fosses comunes de la guerra civil a Catalunya (1936-1939)*. Barcelona-Catarroja: Editorial Afers, 2008.

SOLÉ SABATÉ, J. M. i DUEÑAS, O. *El franquisme contra Esquerra. Els alcaldes i diputats afusellats d'Esquerra Republicana de Catalunya*. Barcelona: Fundació Josep Irla, 2007.

SOLÉ SABATÉ, J. M. i VILLARROYA i FONT, J. *La repressió a la rera guarda de Catalunya (1936-1939)*. Vol. 2. L'Abadia de Montserrat, Barcelona 1989-90. Col·lecció Abat Oliva núm. 75.

SOLÉ SABATÉ, J. M. i VILLARROYA i FONT, J. *Catalunya sota les bombes (1936-1939)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1986.

SOLÉ SABATÉ, J. M. i VILLARROYA, J. *L'ocupació militar de Catalunya. Març 1938-febrer 1939*. L'Avenç, Barcelona 1987. Col·lecció Clio núm. 8.

SOLÉ SABATÉ, J. M. i VILLARROYA, J. *España en llamas. La guerra civil des de el aire*. Madrid: Ediciones Temas de hoy, 2003.

SOLÉ SABATÉ, J. M. *La repressió franquista a Catalunya 1938-1953*. Edicions 62, Barcelona 1985.

SOLÉ SABATÉ, J. M. i VILLARROYA, J. "Mayo de 1937-abril de 1939" dins JULIÀ, S. (Coord.) *Víctimas de la Guerra Civil*. Temas de hoy, Madrid 1999. Col·lecció Historia. (p. 226-235).

SOLÉ SABATÉ, J. M. i VILLARROYA i FONT, J. (dirs.) *La Guerra civil a Catalunya (1936-1939)*. Barcelona: Edicions 62, 2004-2005. 6 volums.

SOLÉ SABATÉ, J. M. i VILLARROYA i FONT, J. (dirs.) *El franquisme a Catalunya (1939-1977)*. Barcelona: Edicions 62, 2005-2007. 5 volums.

TARRÉS, P. *El meu diari de guerra 1938-1939*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987.

TORRES, V. *Memòries polítiques i familiars*. Lleida: Pagès editors, 1994.

VALLVERDÚ i MARTÍ, R. *El Carlisme Català durant la segona república Espanyola (1931-1936). Anàlisi d'una política estructural*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008.

VIADIU VENDRELL, F. *Delegat d'Ordre Públic a "Lleida la roja"*. Rafael Dalmau, Barcelona 1979. Col·lecció "Temps Viscut" núm. 1.

VILA, P. *La divisió territorial de Catalunya*. Barcelona: Curial, 1977.

VILAR, P. *La guerra civil espanyola*. Barcelona: Crítica, 1986.

VIOLA GONZÁLEZ, R. *Memòries de planes viscutdes (1936) o un juliol que ha fet història*. Lleida: Ed. de l'Autor, 1993.

XIMENIS, V. *Demòcrata i socialista. Setanta anys de lluita política apassionada*. Lleida: Pagès editors, 1998.

XURIGUERA PARRAMONA, J.B. *La Guerra Civil (19 de juliol-26 de gener de 1939). La vida d'en Joan Ventura*. Barcelona: El llamp, 1986. Vol. VI.

Bibliografia comarcal

ABELLÓ GÜELL, T. i PAGAROLAS SABATÉ, L. *Vinaixa. Passat i present*. Lleida: Ajuntament de Vinaixa i Institut d'Estudis Ilerdencs, 2010. Col·lecció Viles i Ciutats, núm. 36.

AMAT I FLOTATS, S. *L'Espluga Calba: un poble amb passat, que viu el present, obert al futur*. Espluga Calba: Ajuntament de l'Espluga Calba, 1999.

ARBÓS PASCUAL, A. i ARBÓS PALAU, R.M. *Tarrés. Tesel·la nacional*. Lleida: Diputació de Lleida, 1999. Col·lecció "Viles i ciutats", núm. 22.

ARQUÉS, A. i ROSSELLÓ, A. "Memòria de les víctimes de la guerra de 1936 a 1939 a Juneda" dins *Fonoll*, núm. 129, juliol-agost 2003. (p. 37-40).

ARQUÉS, A. i ROSSELLÓ, A. "Memòria de les víctimes de la guerra de 1936 a 1939 a Juneda (II)" dins *Fonoll*, núm. 135, juliol-agost 2004. (p. 34-42).

ARQUÉS BARRUFET, A. "Uns apunts sobre La Campesina" a *Fonoll*. Núm. 166, setembre-octubre, 2009. (p. 38-39).

BALCELLS, J. M. i ROMA, S. *Les col·lectivitats agràries a la comarca de Les Garrigues*. Lleida 1983. Text mecanoscrit.

BORCH CASAMITJANA, J. "Petita història del nostre poble. Cròniques V-VI-VII-IX-X" dins *Foment Cultural de la Pobla de Cérvoles*. 1987-1991.

CONTINENTE CUEVAS, J.A.; ARBÓS GABARRÓ, S. *Fulleda. Un poble de les Garrigues*. Lleida: Diputació de Lleida, 1993. Col·lecció viles i ciutats, núm. 20.

CUADRAT I REALP, J. *El fossar de la llibertat: drama del Cogul*. Niça: Edicions de la llibertat de Catalunya, 1970.

DD.AA. *Homenatge a Marià Mullerat i Soldevila*. Lleida: Arts Gràfiques Bobalà, 1997.

ESTRADÉ PRENAFETA, J. "Brisalls d'històries de la guerra civil espanyola" dins DD.AA. *Solcs de terra. V Trobada d'estudiosos de les Garrigues*. Les Borges Blanques. Ed. Fonoll, 2006. (p. 70-72).

FARRÉ LLORETA, B. i MARTÍ PIQUÉ, R. *Juncosa de les Garrigues*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1995.

GELONCH SOLÉ, J. "Lluites pel poder municipal en temps de fam. Juneda, 1939-1943" dins DDAA. *Un segle d'electricitat a Juneda*. Juneda: Fonoll, 2003. (p. 147-162).

GINÉ FREIXES, M. "Els bombardeigs a les Borges Blanques durant la Guerra Civil (1936-1939) dins DDAA. *II Trobada d'Estudiosos de la comarca de les Garrigues*. Ajuntament de Tarrés i Institut d'estudis Ilerdencs, Tarrés 2000. (p.145-156).

GINÉ FREIXES, M. "Les esglésies a les Borges Blanques durant la Guerra Civil (1936-1939)" dins *Ter-rall*. Núm. 3, octubre-novembre 1981. (pag. 16).

GINÉ FREIXES, M. "L'ocupació de les Borges per les tropes del General Franco (6-1-1939)" dins *Ter-rall*. Núm. 5. Gener-febrer, 1982. (p. 5).

LLADONOSA PUJOL, J. i SOLÉ SEGARRA, J. *Història de la Granadella*. La Granadella: Ajuntament de la Granadella, 2005. 2a edició.

LLADONOSA PUJOL, J. *La història de l'Albi i la seva antiga Baronia*. Lleida: Diputació provincial, 1986.

MARSAN i SEGÚ, M. *Història de la Parròquia del Soleràs*. Lleida: Ajuntament del Soleràs, IEI, Parròquia del Soleràs, 2004.

MARTÍ PANÉ, J. *Memorias de la revolución, de la guerra y la postguerra. Cervià año 1936 hasta 1940*. Text manual.

NATAL, B; GONZALEZ, J. L.; RUBIÓ SOBREPERE, J.; SANTAMARIA, D. *Un cop d'ull al passat de Cervià*. Mollerussa: Ajuntament de Cervià de les Garrigues, 1995.

NOGUÉ PASTÓ, LL. "Defensa i ocupació del Vilosell: 6-1-1939" dins DDAA, *III Trobada d'estudiosos de les Garrigues*. Ajuntament de Cervià de les Garrigues, 2003. (p. 283-308).

PERERA, J. *Història i Revolució d'Arbeca*. Barcelona: Impremta Clarasó, 1937.

PONS, J. *Fets viscuts de l'Espluga Calba*. Lleida: Arts gràfiques Bobalà, 1992.

PUJOL TORRENT, J. "Fets, vivències i anècdotes durant i després de la Guerra Civil espanyola" dins *Fonoll*, núm 124, setembre-octubre 2002. (p. 32-37).

RUBIÓ SOBREPERE, J. *La Guerra Civil a les Garrigues. De la revolució a l'ocupació franquista (1936-1939)*. Lleida: Pagès editors, 2011.

RUBIÓ SOBREPERE, J. *La Guerra Civil a la comarca de les Garrigues (1936-1939). Entre la revolució, la venjança, la por i la misèria*. Tesi Doctoral. Universitat de Lleida. Juny 2011.

RUBIÓ SOBREPERE, J. "Els fets d'octubre de 1936 a Cervià de les Garrigues" dins DDAA. *II Trobada d'Estudiosos de la comarca de les Garrigues*. Mollerussa: Ajuntament de Tarrés i Institut d'Estudis Ilerdencs, 2000. (p. 133-141).

RUBIÓ SOBREPERE, J. "Víctimes de les guerra civil a Cervià de les Garrigues" dins *El Cérvol*, núm. 238, maig-juny 2005. P. 18-19; núm. 239, juliol-agost, 2005. (p. 18-19); núm. 240, setembre-octubre 2005. (p. 18-19).

RUBIÓ SOBREPERE, J. i SATORRA MARÍN, J. *Les Borges Blanques sota les bombes*. Les Borges Blanques: Ajuntament de les Borges Blanques, 2009. Col·lecció El burj, núm. 3.

RUBIÓ SOBREPERE, J. "Pluja de foc. Les Garrigues cremen (Els atacs aeris a la comarca de les Garrigues durant la Guerra Civil 1936-39)" dins *URTX. Revista cultural de l'Urgell*. Núm. 23, abril 2009. (p. 467-491).

RUBIÓ SOBREPERE, J. "Quan plovien les bombes a les Garrigues (els atacs aeris a la comarca de les Garrigues durant la Guerra Civil 1936-39. I el cas del Vilosell?)" dins *TALAIA del Vilosell*. Núm. 10, agost 2009. (p. 18-26).

SANS GENÉ, J. M. "Víctimes de la Guerra Civil a Arbeca (1936-19...) dins DDAA. *IV Trobada d'Estudiosos de les Garrigues*. Lleida: Impremta provincial, Consell Comarcal de les Garrigues 2004. (p. 173-184).

SATORRA MARÍN, J. i GASSIÓ MÒNICO, R.S. *Els carrers de les Borges i les petjades de la història*. Les Borges Blanques: Ed. Cultural Sud-Oest, 2006. Col·lecció: El burj, núm. 2.

Prensa, butlletins, diaris, publicacions periòdiques i pàgines Web

Acracia. Setmanari anarquista. Lleida, setembre 1933 - juny 1934.

Acracia. Òrgan diari de la CNT i la FAI. Lleida, juliol 1936 - març 1938.

Adelante. Òrgan del POUM. Lleida, 1937.

Boletín Oficial del Obispado de Lérida. Lérida: Imprenta Mariana, 1938. Núm. 3, Tomo XLVII.

Clarí. *Portaveu de les Garrigues*. La Granadella 1933-1934.

Combat. Òrgan de la Joventut Comunista Ibèrica (POUM). Lleida, juliol 1936 - gener 1937.

Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya. 1936-1938.

Heraldo de Aragón. Diario independiente de la mañana. Gener de 1939.

Hoja informativa. Militar del 5º cuerpo del ejército de Aragón. 1938.

L'ideal. Setmanari afiliat a l'ERC. Lleida, 1937-1938.

Mañana, La. 1938-1959.

Solidaridad Obrera. 1936-1938.

U.H.P. Òrgan del partit i joventuts socialistes unificades i UGT. Lleida, setembre 1936 - març 1938.

Vanguardia. Òrgan del Comitè Regional d'Aragó del Partit Comunista d'Espanya (SEIC). Publicació Caspe-Lleida, maig 1937 - març 1938.

Vanguardia espanyola, La. 1936-1939.

www.banquememoria.cat, Banc de Memòria Digital de les Garrigues.

www.bisbatlleida.org/

www.ceibm.org/alexca0110.html, "Listado de españoles muertos en el campo de concentración de Mauthausen-Gusen".

http://bteysses.free.fr/espagne/Espagnols_Dachau_18_juin.htm, "181 españoles del convoy de 18 de junio de 1944 a Dachau".

<http://newsaints.faithweb.com/martyrs/MSPC25.htm>, "Martyrs of the religious persecution during the spanish civil war († 1934, 36-39)".

www.gencat.cat/vicepresidencia/morts-guerra-civil, "Cost humà de la guerra civil". Centre d'Història Contemporània.

<http://pares.mcu.es/victimasGCFPortal>, "Víctimas de la guerra civil y represaliados del franquismo". Ministerio de Cultura.

http://webserveis5.udl.es/gcivil/rep_republicana.php, "Morts de la Guerra civil i de la repressió franquista a les terres de Lleida". Universitat de Lleida i Memorial democràtic.

Arxius generals

Archivo Eclesiástico del Ejército de Tierra (AEET), Madrid:

. *Libros de registro de defunciones militares*

Archivo General Militar (AGM), Àvila:

. *Fondos Guerra Civil. Ejército Rojo (Zona Roja)*.

. *Fondos Guerra Civil. Ejército Nacional (Zona Nacional)*.

. *Fondos Guerra Civil. Sección 4ª. Cuartel General del Generalísimo*.

Archivo Histórico del Ejército del Aire (AHEA), Villaviciosa de Odón:

. *Fondos Guerra Civil*.

Archivo Histórico Nacional (Sección Guerra Civil), Madrid:

. *Causa General de Lérida y su provincia*.

Archivo General de la Guerra Civil española (AGGC), Salamanca:

. *Provincia de Lérida. Sección político-social. Fundación Salvador Seguí*.

. *Documentación de la Generalitat de Catalunya* Arxiu Diocesà de Lleida (ADLL):

. *Anuari ORDO*. Estadística de la diócesis de Lérida 1936

. *Butlletí oficial de la Diòcesi*. 1936.

. *Llibres defuncions*.

Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB).

Arxiu Històric de Lleida (AHL):

. *Fons de l'Administració Perifèrica de l'Estat*

. *Fons del Govern Civil (1863-1988)*.

. *Fons Oficina comarcal de Lérida de la Dirección General de Regiones Devastadas*.

. *Fons judicials*

. *Fons de l'Audiència de Lleida*

. *Tribunal de Responsabilitats Polítiques*
 Arxiu de la Diputació de Lleida (ADL):
 . *Regiones Devastadas. Tomo I-II-III any 1947.*
Tomo I-II any 1948. Tomo I any 1949.
 Arxiu Nacional de Catalunya (ANC)
 . *Fons Generalitat de Catalunya.*
 . *Fons Francesc Macià.*
 . *Fons Pere Bosch Gimpera.*
 Centre d'Història Contemporània de Catalunya:
 . *Cost humà de la Guerra Civil espanyola*
 Hemeroteca de l'Institut d'Estudis Ilerdencs de
 Lleida.
 Hemeroteca de l'Arxiu Municipal de la Paeria de
 Lleida.

Stato Maggiore Aeronautica Militare. Ufficio Sto-
 rico. Roma:
 . *Ordini d'operazione documentazione fotografica: Aprile 1938-gennaio 1939. Cartelle 7-14.*
 . *Raccolta fotografica bombardamento obiettivi. Lerida e provincia. Cartelle núm. 34*
 . *Diari storici dei singoli reparti e relativa attività di volo. Diario Storico, comando aviazione legionaria. Carettle núm. 49.*

Arxius municipals

Arxiu Municipal de Torregrossa: *Llibre de registre de defuncions entre 1936 i 2004. Volums 18-19-20-21-22-23-24-25-26-*